

Megjelent:

Fóris Ágota 2013. Terminológiai szótárak és adatbázisok tipológiai kérdései. In: Tóth Szergej (szerk.) *Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében. A XXII. MANYE Kongresszus előadásai. Szeged, 2012. április 12–14.* (A MANYE Kongresszusok előadásai 9.) MANYE – Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Budapest–Szeged. 433–437. [ISSN 1786-545X, ISBN 978-963-9927-62-9 (nyomtatott), ISBN 978-963-9927-63-6 (elektronikus)] <http://mek.oszk.hu/11700/11730/>

Terminológiai szótárak és adatbázisok tipológiai kérdései

Fóris Ágota

1. Bevezetés

A tanulmány célja a terminológiai szótárakkal és -adatbázisokkal kapcsolatos, a magyar nyelvészeti szakirodalomban még nem egységesen elfogadott kérdések vizsgálata. Korábban is foglalkoztam már a szótár mint referenciamű fogalmának szűkebb és tágabb értelmű meghatározásával, annak szakszótárakra és terminológiai szótárakra való alkalmazhatóságával. A kapcsolódó kérdések megvitatása és tudományos közösséggel való elfogadtatása azért is fontos, mert csak így lehetséges az adott közösség körében azonos módon értelmezni az új paradigmát, elvégezni a szükséges általánosításokat, meghatározni a fogalmaknak az egymáshoz, és más tudományterületekhez való viszonyát. Egységesen elfogadott paradigma nélkül az adott közösség tagjai nem tudnak érdemben információt cserélni, hiszen a fogalmak, amelyekben gondolkoznak, nem fedik egymást.

Minden fogalomnak sokféle meghatározó jegye van, ezért bármely sokaságból többféle módon építhető osztályozó rendszer. A lexikográfiai és a terminológiai típusú műveket is sokféleképpen osztályozhatjuk, tipologizálhatjuk. A készítés célja meghatározza, hogy mit tartalmaz az eredmény, milyen formába van rendezve, milyen a megjelenítés módja stb. A Cabré (2003) által leírtak, és Fóris (2009) háromdimenziós terminusmodellje szerint a terminus mindig kognitív, nyelvi, és pragmatikai jegyekből összetett.

A szótárak, és általánosságban az adatbázisok egyre nagyobb száma és sokfélesége miatt a vizsgálatok során számos kérdés merül fel. Mely művek tartoznak a *szótárak* közé? Szótár-e a *szakszótár*? Mi a különbség a *szakszótár* és a *terminológiai szótár* között? Mi a különbség és a *nyomtatott szótár*, az *elektronikus szótár* és az *online szótár* között? Melyiknek milyen előnyei vagy hátrányai vannak? Fontos-e, hogy ki szerkeszt egy adott szótárt: *intézmény/egyetem*, vagy *közösség*? Ha adatbázist vizsgálunk, az mennyire összetett és milyen célokat szolgál: *adatbázis*, vagy *terminológiai adatbázis*, vagy *tudásbázis*? Mi a különbség az *online szótár* és *terminológiai adatbázis* között?

A konferencián elhangzott előadásom vitaindító szerepet töltött be a Terminológia műhelyben (Terminológiai szótárak és -adatbázisok) elhangzott előadások között.

2. Mi tartozik a lexikográfia vizsgálati körébe? Mi a szótár?

A lexikográfia a lexikográfiai típusú művekkel foglalkozik, vagyis a *szótárakkal és más referenciaművekkel* (DoL 1998). Ebből következően a lexikográfia és a lexikográfusok nem csak a szoros értelemben vett nyelvi szótárakkal foglalkoznak, hanem más típusú lexikográfiai művekkel is (például enciklopédiákkal és teauruszokkal).

A lexikográfia 1990-es évekbeli paradigmaváltása a szótárfogalom megváltozását is maga után vonta, ezért tartottam szükségesnek a *szótár* újradefiniálását (Fóris 2002, 2007). „A szótár olyan egy-, két- vagy többnyelvű gyűjteményes adatbázis, amely – hordozótól függetlenül – nyelvi egységek jellemzőit, és ezeknek adott szempont szerint, kulcsszavakkal történő osztályozását tartalmazza, egy meghatározott korpusz alapján” (Fóris 2007: 301).

A *Dictionary of Lexicography* (DoL 1998) meghatározása szerint a szótár a legelterjedtebb típusú referenciamű: „dictionary – the most common type of reference work”, és referenciamű minden olyan termék, akár könyv vagy számítógépes szoftver, amely

Megjelent:

Fóris Ágota 2013. Terminológiai szótárak és adatbázisok tipológiai kérdései. In: Tóth Szergej (szerk.) *Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében. A XXII. MANYE Kongresszus előadásai. Szeged, 2012. április 12–14.* (A MANYE Kongresszusok előadásai 9.) MANYE – Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Budapest–Szeged. 433–437. [ISSN 1786-545X, ISBN 978-963-9927-62-9 (nyomtatott), ISBN 978-963-9927-63-6 (elektronikus)] <http://mek.oszk.hu/11700/11730/>

lehetővé teszi az embereknek, hogy információt viszonylag könnyen és gyorsan tároljanak és előhívjanak.

3. Szótár-e a szakszótár?

A szakszótárakat a lexikográfiai referenciaművek közé sorolom. A *szakszótár* elnevezése a magyar nyelvben arra utal, hogy olyan szótárról van szó, amelyek a szakszókincset tartalmazzák címszavaikban.

A szakszótárak lehetnek egynyelvűek, kétnyelvűek vagy többnyelvűek; listaszerűek, illetve tartalmazhatnak nyelvi vagy enciklopédikus információkat. Vannak olyan szakszótárak, amelyek egyszerre többféle információt is megadnak: értelmezést, idegen nyelvi ekvivalenst és példamondatokat. A szakszótárak egy része alfabetikus, más része tematikus elrendezésű. Hordozójuk lehet nyomtatott vagy elektronikus (illetve online). Ebből a sokféle lehetőségből és adottságból következően a szakszótárak elemzése vagy egy bibliográfia készítése során nehézséget jelenthet, hogy mely műveket soroljuk be a szótárak közé. Véleményem szerint az, hogy egy adott művet szakszótárnak tartunk-e, nem csak attól függ, hogy a címében szerepel-e a szótár szó, hanem attól, hogy tartalmában és szerkezetében is szótári jellemzőket mutat-e.

Azt, hogy cím alapján gyakran nehéz különbséget tenni a szótárak, szakszótárak, enciklopédiák, fogalomtárak között – különösen a szaklexikográfiai művek esetében –, fiatal kollégáim is tapasztalták a vizsgálataik során. A matematikai szótárak elemzésével foglalkozó Czékmán Orsolya írta, hogy: „(...) munkám során nehézséget okozott a szótár jellegű művek sokféle lehetséges elnevezése (szótár, lexikon, enciklopédia, fogalomtár stb.), és hogy a cím alapján nem mindig állapítható meg világosan, hogy szótár jellegű műről van-e szó” (Czékmán 2007: 131). A gazdasági szakszótárak összegyűjtésekor Tamás Dóra is szembesült ezzel a nehézséggel, írásában a szakszótárakat a szótárak közé (vagyis a lexikográfiai típusú művek körébe) sorolta be (Tamás 2007: 193).

4. Szakszótár vagy terminológiai szótár

Nyelvi szótárak és enciklopédikus szótárak között különbség van az információ megadásában; az egyik a címszavakról ad információt, a másik a címszavak denotációjáról. Számos lexikográfus egyetért abban, hogy a nyelvi szótárak olyan nyelvészeti információkat tartalmaznak, amelyek a nyelv lexikai egységeivel és azok nyelvészeti tulajdonságaival kapcsolatosak. Ezzel ellentétben az enciklopédikus szótárak (melyek legtipikusabb képviselője az enciklopédia) elsősorban az egyes lexikai egységek (szavak) denotációjával foglalkoznak: a nyelven kívüli világról adnak információkat. A nyelvi szótárak és enciklopédikus szótárak közti különbség tehát a címszavakról adott információ milyenségében van (Zgusta 1971: 198, Svensén 1993, Hartmann 2001, Fóris 2007).

A nyelvi szótárak jelalapúak (a lexikai egységről mint jelölőről adnak információt), a terminológiai szótárak fogalomalapúak (a denotációról adnak információt). A szakszótár legtöbbször jelalapú, a terminológiai szótár fogalomalapú.

A szakszótárak lemmaállományát a köznyelvi szókinészhez viszonyítva gyűjtik, vagyis a szakszótárakban a leggyakoribb és legfontosabb szakszavakról adnak információkat (nyelvészeti és enciklopédikus információ is szerepelhet bennük). A terminológiai szótárak lemmaállománya egy domént fed le (vagyis nem a gyakorisági és fontossági szempontokat

Megjelent:

Fóris Ágota 2013. Terminológiai szótárak és adatbázisok tipológiai kérdései. In: Tóth Szergej (szerk.) *Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében. A XXII. MANYE Kongresszus előadásai. Szeged, 2012. április 12–14.* (A MANYE Kongresszusok előadásai 9.) MANYE – Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Budapest–Szeged. 433–437. [ISSN 1786-545X, ISBN 978-963-9927-62-9 (nyomtatott), ISBN 978-963-9927-63-6 (elektronikus)] <http://mek.oszk.hu/11700/11730/>

veszik figyelembe a címszavak kiválasztásakor, hanem az adott domén minél teljesebb körű leírására törekednek).

A *fogalom* egy olyan tudásalakzat (kognitív tartalom), amely a tudatban aktivizálható (lásd Beaugrande–Dressler 2000: 122). A fogalmi összetevők különbözők lehetnek az eltérő ismeretekkel rendelkező, különböző műveltségű emberek elméjében, így például egy fizikus, egy kémikus vagy egy irodalmár elméjében különböző fogalmi összetevők vannak jelen az *atomról*.

Az elektronikusan elérhető terminológiai szótárak, a terminológiai adatbázisok készítésének, használatának módszereivel foglalkozó területet *terminográfiának* (más néven *terminológia-menedzsmentnek*) hívják. Bár a terminológiai megközelítés eredendően fogalomalapú, a terminológiai adatbázisokban (legyenek nyomtatott vagy elektronikus formátumúak), többféle információt adnak meg a terminológiai egységekről: nyelvészeti, fogalmi, pragmatikai információkat (lásd Bessé et al. 1997). Az újabb terminológiai szótárak és adatbázisok tehát sokféle információt adnak meg a terminológiai egységekről.

5. Nyomtatott szótár, elektronikus szótár, online szótár

A *hordozó* fajtája, minősége nem befolyásolja, hogy *szótár-e* valami – az, hogy szótár-e valami, a hordozótól független (tartalomtól és szerkezettől függ). Ahogy szótárak, úgy adatbázisok is létezhetnek különböző típusú hordozókon, vagyis az adatbázisok is lehetnek nyomtatottak, elektronikusak (CD-n, DVD-n hozzáférhetőek), vagy online adatbázisok. Az utóbbi időben a tárolási és használati lehetőségek bővülése miatt az online tárolt és elérhető adatbázisok a legelterjedtebbek.

A lexikográfiában az 1990-es években zajlott paradigmaváltás elsősorban a tudományos-technikai robbanás következményeként megjelent műszaki-informatikai eszközök és szoftverek nyelvészeti felhasználásának eredménye. Két évtizeddel e változások után, napjainkban élünk át egy újabb paradigmaváltást: a legfrissebb információtechnológiai fejlesztések a szótárkészítésre is jelentős hatást gyakorolnak. A legújabb változásokat a szemantikus technológiák megjelenése és elterjedése eredményezi azzal, hogy nyílt forráskódú programok segítségével bárki szerkeszthet és közzétehet adatbázisokat, ontológiákat vagy szótárakat. Ezek az új alkalmazások az XML technológián alapulnak (Tóth 2010).

Napjainkban már az mondható, hogy az online forma megjelenése, és a nyílt forráskódú programokhoz való könnyű hozzáférhetőség forradalmasítja a szótárkészítést és -használatot (lásd Fóris 2012).

6. Intézmény/egyetem által vagy közösség által szerkesztett szótár

Úgy tűnik, hogy a jövő az ingyenes és nyílt, online közösségi szerkesztésű szótáraknak kedvez, főként a nyílt forráskódú programokhoz való könnyű hozzáférhetőség miatt. Kérdés az, mennyire megbízhatók az ilyen közösségi összefogással írott szótárak.

A kritikai vélemények szerint jelentős minőségbeli különbség van azok között a szótárak között, amelyeket szakmabeli szerkesztők, és azok között, amelyeket nyílt közösség szerkeszt. Általános vélekedés az, hogy az intézmények által szerkesztett szótárak megbízhatóak, a közösségek által szerkesztettek nem eléggé megbízhatóak – erről azonban kevés összehasonlításra alkalmas adatunk van. Az ingyenesen elérhető online szótárak egyre növekvő népszerűsége a nyomtatott és a megvásárolható online szótárak használatára

Megjelent:

Fóris Ágota 2013. Terminológiai szótárak és adatbázisok tipológiai kérdései. In: Tóth Szergej (szerk.) *Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében. A XXII. MANYE Kongresszus előadásai. Szeged, 2012. április 12–14.* (A MANYE Kongresszusok előadásai 9.) MANYE – Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Budapest–Szeged. 433–437. [ISSN 1786-545X, ISBN 978-963-9927-62-9 (nyomtatott), ISBN 978-963-9927-63-6 (elektronikus)] <http://mek.oszk.hu/11700/11730/>

egyaránt hatással van; például az okostelefonok elterjedésével gyakorlatilag bárhol és bármikor elérhetővé és használhatóvá váltak.

Az online szótárakat sokan a megbízhatóságuk kérdésessége miatt támadják, a helyzet azonban ennél árnyaltabb. Az online szótárakat a készítőik szerint két nagy csoportba lehet sorolni: a) intézmény által szerkesztett, és b) szabadon hozzáférhető, többnyelvű, közösség által készített internetes referenciaművekre (Fuertes-Oliviera 2010). A megbízhatóság kérdésének felvetése főként a közösség által készített, szabadon hozzáférhető művek esetében szokott felmerülni. Az online szótárak készítése és ezen új típusú szótárak jellemzőinek a vizsgálata egy új lexikográfiai iránynak tekinthető (*e-lexikográfia* a neve); többen vizsgálták az online szótárak egyes jellemzőit és speciális típusait, bár egyelőre nincs általánosan elfogadott szempontrendszer az értékelésükre (pl. Schryver 2003; Fuertes-Oliviera 2010, Gaál 2010).

6. Adatbázis, terminológiai adatbázis, tudásbázis

Sokszor képezi vita tárgyát, hogy egy munka a gyűjteményes adatbázis, a terminológiai adatbázis vagy tudásbázis kritériumainak felel-e meg. A 2. pontban adott meghatározás szerint ezek mind besorolhatók a szótár nemfogalom alá (referenciaművek). A kérdés az lehet, milyen rendszer szerint lehet fajfogalmakat kialakítani. A megoldáshoz meg kell adni a nemfogalom alá tartozó fajfogalmak fő jellemzőit. Az *adatbázis* egy adott doménra vonatkozó adatokat tárol, a *terminológiai adatbázis* terminusokra vonatkozó adatokat tárol, a *tudásbázis* enciklopédikus és ontológiai ismereteket tárol; de nem csak ezeket. A fő adatok mellett sok más információ is megadható. Tehát az *adatbázis* hasonló jellemzőjű, strukturált adatok gyűjteménye, amely alkalmas az adatok gyors lekérdezésére; általában elektronikus formátumú. A *terminológiai adatbázis* egy- vagy többnyelvű, terminológiai adatokat tartalmazó adatbázis, nem csak címszavak szerepelnek benne, hanem úgynevezett *fogalomazonosító* szám, nem csak nyelvi, hanem fogalmi és pragmatikai információkat is megadnak a készítői. A *tudásbázis* nem csak adatokat, hanem ismeretelemeket és szabályrendszereket tartalmaz (lásd Sermann–Tamás 2010).

7. Online szótár vagy terminológiai adatbázis

Bár látszólag egyértelmű különbség van az online szótárak és a terminológiai adatbázisok között, mégis felmerül a kérdés, hogy melyek a kettő közötti hasonlóságok és különbségek.

Az online szótár online elérhető, szóközpontú (lexikai egységeket tartalmaz lemmaként), szócikkek vannak benne, a megadott információk általában nyelvi információk (ritkábban fogalmi vagy pragmatikai).

A terminológiai adatbázisok online elérhetők, fogalomközpontúak (fogalmi egységeket tartalmaznak lemmaként, ezek általában számozottak), terminológiai cédulák tartalmazzák az adatokat, nyelvi, fogalmi és pragmatikai információkat egyaránt megadnak.

A kérdés az, hogy a valóságban létező online szótárak és terminológiai adatbázisok megfelelnek-e ezeknek a kritériumoknak? – Ezzel a kérdéssel foglalkozott Sermann (2012) és Sermann–Tamás (2012), az online szótárak jellemzőivel pedig Gaál (2012) előadása.

A felvetett kérdések megválaszolásához sok munka vár még ránk. A cél az, hogy a különböző típusú szótárak, adatbázisok részletes vizsgálatával e kérdések megválaszolhatóak legyenek.

Megjelent:

Fóris Ágota 2013. Terminológiai szótárak és adatbázisok tipológiai kérdései. In: Tóth Szergej (szerk.) *Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében. A XXII. MANYE Kongresszus előadásai. Szeged, 2012. április 12–14.* (A MANYE Kongresszusok előadásai 9.) MANYE – Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Budapest–Szeged. 433–437. [ISSN 1786-545X, ISBN 978-963-9927-62-9 (nyomtatott), ISBN 978-963-9927-63-6 (elektronikus)] <http://mek.oszk.hu/11700/11730/>

Irodalom

- Beaugrande, R. de – Dressler, W. 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe.* Budapest: Corvina.
- Bessé, B. de – Nkwenti-Azeh, B. – Sager, J. C. 1997. Glossary of terms used in terminology. *Terminology* 4. kötet, 1. szám. 117–156.
- Cabré (Castellví), M. T. 2003. Theories of terminology. Their description, prescription and explanation. *Terminology* 9. évf, 2. szám. 163–200.
- Czékán O. 2007. A magyar matematikai szótárak a 20. században. In: Magay T. (szerk.) *Félmúlt és közeljövő.* (Lexikográfiai füzetek 3.) Budapest: Akadémiai Kiadó. 125–154.
- DoL 1998 = Hartmann, R. R. K. – James, G. (eds.) 1998. *Dictionary of Lexicography.* London/New York: Routledge.
- Fóris Á. 2002. A szótárfogalom megváltozásáról. *Modern Filológiai Közlemények* 2. szám. 5–19.
- Fóris Á. 2007. *A szótár terminus értelmezéséről.* In: Magay T. (szerk.) *Félmúlt és közeljövő.* (Lexikográfiai füzetek 3.) Budapest: Akadémiai Kiadó. 295–302.
- Fóris Á. 2009. A terminus háromdimenziós vektormodellje. *Magyar Terminológia* 2. évf. 1. szám. 31–45.
- Fóris Á. 2012. A szótár fogalma a magyar lexikográfiában. In: Pintér T. – Pődör D. – P. Márkus K. (szerk.) *Szavak pásztora. Írások Magay Tamás tiszteletére.* Szeged: Grimm Kiadó. 22–38.
- Fuertes-Olivera, P. A. 2010. Lexicography for the Third Millennium: Free Institutional Internet Terminological Dictionaries for Learners. In: Fuertes-Olivera, Pedro A. (ed.) 2010. *Specialised Dictionaries for Learners.* (Lexicographica Series Maior 136.) Berlin: De Gruyter. 193–209.
- Gaál P. 2010. Online szótárak a Web 2.0 platformon – A Wikiszótár és a Wiktionary. *Magyar Terminológia* 3. évf. 1. szám. 251–268.
- Gaál P. 2012. *Új formátum, új perspektívák – Az online szótárak néhány speciális jellemzőjének vizsgálata.* Elhangzott: XXII. MANYE Kongresszus, Szeged, 2012. április 12–14.
- Hartmann, R. R. K. 2001. *Teaching and Researching Lexicography.* (Applied Linguistics in action 2) Exeter: Pearson Education.
- de Schryver, Gilles-Maurice 2003. Lexicographers' Dreams in the Electronic-Dictionary Age. *International Journal of Lexicography* 16. évf. 2. szám. 143–199.
- Sermann E. – Tamás D. 2010. Hogyan definiálhatjuk a fordítói adatbázist? Egy olasz és egy spanyol fordítói terminológiai adatbázis vizsgálata. In: Károly K. – Fóris Á. (szerk.) *Nyelvek találkozása a fordításban. Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 101–116.
- Sermann E. – Tamás D. 2012. *Online szótár vagy terminológiai adatbázis?* Elhangzott: XXII. MANYE Kongresszus, Szeged, 2012. április 12–14.
- Sermann E. 2012. *Spanyolországi terminológiai adatbázisok tartalmi és formai jellemzőinek vizsgálata.* Elhangzott: XXII. MANYE Kongresszus, Szeged, 2012. április 12–14.
- Svensén, B. 1993. *Practical Lexicography. Principles and methods of dictionary-making.* Oxford: Oxford University Press.

Megjelent:

Fóris Ágota 2013. Terminológiai szótárak és adatbázisok tipológiai kérdései. In: Tóth Szergej (szerk.) *Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében. A XXII. MANYE Kongresszus előadásai. Szeged, 2012. április 12–14.* (A MANYE Kongresszusok előadásai 9.) MANYE – Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Budapest–Szeged. 433–437. [ISSN 1786-545X, ISBN 978-963-9927-62-9 (nyomtatott), ISBN 978-963-9927-63-6 (elektronikus)] <http://mek.oszk.hu/11700/11730/>

Tamás D. 2007. A Magyarországon megjelent egynyelvű, kétnyelvű és többnyelvű gazdasági szótárakról. In: Magay T. (szerk.) *Félmúlt és közeljövő.* (Lexikográfiai füzetek 3.) Budapest: Akadémiai Kiadó. 171–188.

Tóth M. 2010. A szintaktikai és a szemantikai paradigma. Egy globális hálózati metaadat-infrastruktúra felé. *Magyar Terminológia* 3. évf. 1. szám. 183–314.

Zgusta, L. 1971. *Manual of Lexicography.* The Hague/Paris: Mouton.